

Լ Ե Ջ ՈՒ Մ Ր Ա Ն Ա Վ Ա Ն

ԱՎԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ

(Հարստութեան)

Հ.

ՀԼԶԱՐ = հազար, քաղաք կը գործածուի
“համար հազար անգամ ըսեր իմ”, որ է ան-
համար անգամ:

ՀԱԼԱՒ = հագուստ: Թագուորին հա-
լաւը:

ՀԱԼԻՈՐԻԼ = ալեւորիլ, ծերանալ, շատ
ապրիլ: “Հալւորիւ”...

ՀԱԼԲ = ձիւնբուն մէկ կողմէն հալել
սկսելով ջրախառն վիճակը. “հալբ է”:

ՀԱՃՈ = “հաճի” (մահտեսի) բառին
մանկականը. իրենց մահտեսի մեծ հօրը անունը
կրող մանուկները “հաճի տատ” կը կոչուին,
եւ երբեմն պարզ “հաճճ” կոչական:

ՀԱՄ = համ: քաղաք կ’ըսուի “համը
հոտ փախուցին”, “համ հոտ չի մնաց”, “Աս-
տուած բերնի համով ուտել ապ, մաղթանք է”:

ՀԱՄՈՎ = համը. “համով ուտելիք”
“համով չէ”:

ՀԱՄՏԵՍԵԼ = կերակուրին համը նայիլ.
ձաշակել:

ՀԱՅԵՆՈՐԴԻ = հայրենորդի. երգում է:

ՀԱՅԵՎԱՐ = հայերէն:

ՀԱՅԼԻ = հայելի:

ՀԱՅԿՈՐՄԹ = հանգոյց: Բայն է հան-
կորստել: “Փորհանկորստ” որ չի լուծուի:

ՀԱՋԵԼ = հաշել:

ՀԱՍՈՒԿ = հասած, ամուսնանալու հա-
սակին հասած աղջիկ: Իսկ “հասուն, ը պտուղ-
ներուն համար կ’ըսուի:

ՀԱՏ = հատ: Կայ նաեւ հատիկ, եւ
կրկնութեամբ “հատիկ հատիկ ժողուեր իմ”:

ՀԱՏԻԼ = սպառիլ. ալ չմնալ: “Հատ-
ելիք” անէ՞ք է:

ՀԱՐ = հարուստ: “Հար իմ էղեր,
հարուստ ունիմ. “հարտ չոնցաւ տըհա” հար-
բուխդ գեռ չանցաւ: Եւ լատինե-
րէնի մէջ ru, ruo նախադասութիւն կայ որ հե-
ղուլ, վազել, փլշիլ երթալ կը նշանակէ, հայե-
րէնի մէջ նոյն արմատը “հար” ձեւն ունի, որ
տարբեր է հար-կանեմ բային արմատէն: Շատ
ճիշդ է ուրեմն “փորհար”, հայերէն ալ որ
diarrhée կը նշանակէ, եւ աւելի խոր հնու-
թիւն ունի քան “փորքշուք”ը: Այս “հար”
(ru, ruo) էն նա հայերէն առ-ու, առ-ատ, յ-որդ:

ՀԱՐԵԼ = կարգը կաթէն զտելու հա-
մար խոցը շարժել, որ կերպ մըն է ծնծելու
զկաթը՝ առանց վատնելու: “Հարկանել” ին ար-
մատէն է:

ՀԱՐՀԱՐԵԼ = վերի “հարեւ” ին կրկնա-
ւորն է. կրաւորական ձեւն եւս կը գործածուի
“հարհրուիլ” Կառքին մէջ կամ ձիուն վազ
նստած անձին շատ տատանելով անհանգիստ
ըլլալը:

ՀԱՐԿ = հրաւեր, ընթերց, հացկերոյթ՝
ուրախութեան առթով: “Հարկ ունիք”,
Ստիպողութեան մտք ալ կը գործածեն միայն
սա առածին մէջ թէ “հարկը օրէնքը կու
լուծէ”:

ՀԱՐՍ, նուազականը ՀԱՐՍՈՒԿ, ՀԱՐՍ-
ՆԻՔ, ՀԱՐՍՆԻՔՈՐ, ՀԱՐՍՆԱՐԱՐ, ՀԱՐՍՆՈՒ
ծանօթ են այլ գաւառաբարբառոց ալ:

ՀԱՐՍ ԵՒԵԼ = հարսնանալ: “Ով հարս
եղէ” դուք հարսնոր:

ՀԱՐՍԱ՛ = մայրիկ, մայր, (կոչական է):

ՀԱՐՍԱՆԻԹ = տխրանալու հանրածանօթ
(measles, rougeole). “Հարսանիթ թափես”,
յանդիմանութիւն է զոր ձանձրացած մայրը
կ’ուղղէ իրեն “հարսա” կանչող մանուկին:

ՀԱՏ = 1. հաց “Հաց անել” հաց
եփել մեծ քանակութեամբ: 2. ձաշ, կերակուր.
“հացի ատեն է”, “հաց տուտիք”, “մէնք
հացերնիս կերեր ինք”:

ՀԱՏՈՎ = հացալից. հաց ունեցող.
ունեւոր. ոչ-անօթի (ընտանիք): Կազմութիւնը
նման համով (համը) ին:

ՀԱՏՈՎ-ՀԱՆԿԻԹ = կերակուրի մը ա-
նուն է:

ՀԱՆԱՆ = անկան:

ՀԱՆԻՐԵՍ = անամօթ (ուղեւոր մէջ):

ՀԱՆՍԱՐԱՎԱՆ = մաղթանք է. “մար-
սական” մաղթանքին պատասխան է:

ՀԱՆԲԱՆ = հաւուն երկճղի ոսկորը երկու
հոգի կը բռնեն կը քաշեն, կը կտորեն, եւ այնու-
հետեւ զերբար խաբել կ’աշխատին: Հանրածա-
նօթ խաղ մը: “Հանբաշ” ը թէ ոսկորին անունն
է, թէ խաղին:

ՀԱՓՓ ԱՆԵԼ = ուտել, յափշտակել
(ֆո. happen). Գճ. գափմաք, հոյ. յափշտակել
բնաձայն են եւ միեւնոյն ձայնէն առնուած են:
“Հափփ”ը մանկական բարբառ է:

ՀԵԳՆԵԼ = հնարել, յորինել, ստեղծել:
“Դուք ալ բան մի հեգներ” = խօսք, պա-
տուական մի ստեղծեր: Ծաղրելու իմաստով բնա-
շէն գործածեր այս բառը:

Հեքսեւ = հեքսեւ, հեքայ, հեքի,
“վրան հեքեր է, կիշիւ, կը ծառայեցնէ:

Հեքլնեւ = (անձրեւին) նուազ սաս-
տիկ տեղալը, մեղմանալը: “Եստեքին տակը
կոյնեցանք մինչեւ ուր օրդեւը հերընտեցի,”

Հեքիւ = բաւական: “Հեքիւ է,” “Հե-
քիւ խղցար,”

Հեքիւ = անցած տարի:

Հեքիւ = 1. Հեւալը, 2. asthma տխտը,
որ դժուար եւ հեւացող շնչառութիւնը ունի
իրեն գլխաւոր նշան:

Հեքիւն = հեռու, հեռի:

Հեքիւն = ուղեւոր:

Հեքիւ = հիմա. այժմ: “Հեքիւնուց,
այժմէն:

Հեքիւ = համար, վասն:

Հեքիւ = “ընտրել” բառին “հընտրել,
ձեւէն աղաւաղուած: Հատիկներու մէջէն օտար
տարրերը եւ աղտերը զտակելու, մաքրելու մօզ
կը գործածուի: “Բրինձը հընտրել,”

Հեքիւ = միասին: “Հեւ իրերացն էն
ամփոփուած:

Հեքիւն = հիւանդ ունեցող, ինա-
մող (garde-malade, nurse): “Լաւ է հի-
ւանսը քըջ հիւանդալը,”

“Հեքիւնստիւն,” = “հիւանդալ,” կը-
սեն փոխան” հիւանդութիւն, հիւանդանալ
հնչելու:

Հեքիւն = հոգեւորքի մէջ
եղող անձին փոխան մեռնելու՝ աւելի երկա-
րաձգիլը այդ վիճակին մէջ, իբր թէ հոգին
մեկնած ու վերադարձած ըլլար մարմինին:

Հեքիւն = քիչ մը բան ուտել՝
սաստիկ անօթութենէ շնչուելու:

Հեքիւ = հող: Զոյգ կ'ըսեն “հող ու
մախիթ,” եղաւ, փճացաւ (ընտանիքը, հարստու-
թիւնը):

Հեքիւն = անէծք է, զքեզ
թաղմը, մեռնիս (մայրերը կ'ըսեն զաւակաց):

Հեքիւ, Հեքիւ, Հեքիւ = շատերը կը հնչեն
ֆէն, եւ այլն:

Հեքիւ = հողմ: “Ո՛ր հող փչեց” =
ինչպէս եղաւ որ մեր կողմը եկաք: “Հող կու
կլէ” = առուտուր չ'ընեն, շահ չունի, յաճա-
խորդ չի գար քովը:

Հեքիւն = գերեզմաններու վայր,
քաղաքէն դուրս, առանց շրջափակի եւ ծառե-
րով հովաթաւորուած յաճախ:

Հեքիւն = ի պէտք ելլել. մեկուն
հետ չափուել եւ յաղթել, “Ես անոր հետ հուն
չիմ կրար ելերի,”

Հեքիւն, Հեքիւն, Հեքիւն = այս տեղ,
(աստ), այն տեղ, այդ տեղ, մէջ, “հոսսա եկու,”
“հոսսա նստու,”

Հեքիւն = սաստիկ տաքութիւնը որ վա-
ռուած կրակէն կ'արձակուի շուրջը: “մանու-
թեամբ” հիւանդին սաստիկ ջերմութիւնը,
“հոսքը շատ է,” “Թաց լաթ մի գիր գլխուն
վերայ ուր հոսքը առնէ (ֆ- hyperthermie),

Հեքիւն = բարձր, հպարտ. “հոփա-
շէլէպի,” հոփաշաւանի = մանկական բարբա-
ռով կը նշանակէ “վեր ելարի,”

2.

Հեքիւ = 1. ձագ. փաղաքշական “ձա-
գուն,” “ձագ բերել,” ձգնիլ: 2. հանդերձեղէն
ձեւել կրթելու մէջ “ձագը մանր կտոր է,
մար,” կամ գլխաւոր կտորին հակադիր:

Հեքիւն = վառելիք հաւկի-
թէն ելելու շարժողովը մեռնիլը:

Հեքիւն = երկայն ձող մը որով ըն-
կող կը ձաղկեն, եւ այլն:

Հեքիւ = ձայն: “Ձանտ անսպառ” մաղ-
թանք է երգողին ուղղելու: “Ձան մի հաներո,
մի խօսիր, լուռ կեցիր: “Ձանք ձգեր կու պո-
ռայ,” “Ձանս հասած տեղը տի հասկցնիմ,”
“Ձանտ վար քաշէ,”

Հեքիւն = պատասխանել կոչի մը,
հարցման մը, քիչ մը հեռուէն կամ քովի
սննեակէն, ըսելով՝ ըստ պարագային՝ “հոս
եմ,” “կու գամ,” “շատ աղէկ,” “մտիկ կ'ը-
նեմ,” “կը լսեմ” եւ այլն: “կու կանչիմ կու
կանչիմ, ձան շէս տարի,”

Հեքիւն = ձայնը կտրած:

Հեքիւն = ձանձանել, հոգեւոր,
լուրը տարածել:

Հեքիւ = ձեւ: “Եւ ձեւ կու ցուցնէ,” (37):

Հեքիւն = ձայնել, հրաւիրել, կոչել:
“Մեզ ալ հարսնիքը ձեռնեցին,”

Հեքիւ = կպռն, թելի պէս երկնցող
առանց կտրելու:

Հեքիւ = պինդ, լաւ կապուած: “Գօտին
ձիգ գ կապէ,” Բայն է Հեքիւն = իբր ձգտել,
լաւ մը քաշել, պրկել: “Գօտիք ձգգէ,”

Հեքիւ = ձիւթ. “Ծամկու ձիւթ,” “Ծիթ
կու ծամէ,” ձիւթը ձիւթին սեղմալն է, եւ
“ձիւթ,” ը “հիւթ”-ին ենթաձեւը կը թուի
ըլլալ:

ՉՆԾԱՂԻԿ = սպիտակ վայրի ծաղիկը որ գարնան սկիզբը կ'երեւնայ:

ՉՈՂՈՒՆՔ = ձեղուն:

ՉՈՒԿ = ձուկ: Խաղի համար արագ արագ կը կրկնեն բազում անգամ մինչեւ որ շփոթին: “ձուկն ու մուկը մէկ տապակ, ձուկն ուսիմ մուկը նետիմ”:

Ճ.

ՃԱԹԵԼ = ճայթել:

ՃԱԿԱՍ = 1. ճակատ: 2. Շարք ոսկոյ որ ճակատին զարդ կ'ըլլայ: 3. “ճակատըս բաց է”, = վախճալու բան մը չունիմ: “ճակտիս մորթը պառեցաւ = շատ տագնապ կրեցի: “Անոր ճակատը տի գրիմ” = անոր պիտի կտակեմ:

ՃԱՂ = Չող բառին ենթաձեւը: Տաշէրին շուրջը պատող ձողերը (որ մարդու մինչեւ մէջքը կը հասնին եւ չեն թողուր որ վար իյնան) “ճաղեր”, կը կոչուին: Ճաղերէ կազմուած գունակները (մանաւանդ այգիներու) կը կոչուին “ճաղեր-դու”, ճաղ կը նշանակէ նաեւ դագաղ: Այս բառին նուազականն է ճաղուկ, զոր տես:

ՃԱՂՄԱՐ = ճաղմար. հորիզոնական ուղղութեամբ հաստատուած գերանը որուն վրայ ճաղերը կը գամուին:

ՃԱՂՈՒԿ = փողբիկ ձող կամ ճաղ: 1. Ծառանց եւ ոտից երկայն ոսկորները. “ճաղուկները դուրս են լցուեր”: 2. գուլպա հիւսելու համար գործածուած բարակ փայտէ ձողիկ:

ՃԱՂՊԵԼ կամ ՃԷՂՊԵԼ = բաժնել (ուտելիքը եւ այլն) բաշխել:

ՃԱՆԱԳԻ = երկայնատուտն միշտ մը, ճանճի տեսակ:

ՃԱՆԿ = մագիւ. կատուին ճանկը: Բայն է ճանկել = ճանկովը զարնել:

ՃԱՆԿԻԿ = որթատունկի եւ նման տնկոց թեւաձեւ բարունակը, որ ճիւղերուն կը փաթթուի:

ՃԱՌՈՒԿ = երկաթէ թիակ կրակ փոխադրելու:

ՃԱՐ = (շէր) հնար: “ճար արնել” = հնար մը գտնել, ճար չկայ:

ՃԳՆԵԼ = ճգնաւորի պէս ապրիլ, միայնակ:

ՃԵՂ = ճիւղ: “Մէկ ճեղքն ու հազար տերեւէն լինես”, որ հնուերէն է:

ՃԵՌ = փողբիկ ողկոյղ. “Ճեռ մի խաղող”, նուազականն է “ճոթիկ”:

ՃԵՆՃ = աղտ, իւզ, մուր: Ասկէ են ճնճոտ, ճնճոտիկ, ճնճոտիկ (կերակրեղէն բաներու անխափելով): “Ճնճոտ, ճնճոտ ձեռքերտ վրատ մի քսեր”:

ՃԵՐՄԱԿ = սպիտակ: “Ճերմակ ջուր” = օղի: “Ճերմակերես լընիս” որ հնուերէն է (ամօթով չըլլաւ):

ՃԵՐՄԱԿԵՂԵՆ = ճերմակ լաթեղէն, շապիկ եւ այլն:

ՃԹԻԿ = իւղոտած եւ ոլորած լաթ մը, իբրեւ մեծ պատրոյց, զոր կը վարեն լուսաւորութեան համար, եւ որ դիւրաւ չի մարի փողոցին մէջ:

ՃԹՆՈՒԿ = ճկոյթ մատը. կ'ըսեն նաեւ ճթնամատիկ:

ՃԹՈՒՒԽՈՍ = (ճծիի խոտ), աղեաց ճծիները թափելու համար գործածուած վայրի ծաղիկի մը անունն է:

ՃԻ = մանկական բարբառ է. “քեզ կը տեսնեմ”, “հոս եմ”, Բայն է “ճի անել”:

ՃԻԺ = երախայ, տղայ, մանուկ, (ձայն հանող, լացող, ճչող):

ՃԻԺԱՆԻԼ = տղայանալ, մանուկի պէս վարուիլ: Վատակի համար կամ փափուկ յանգիմանութեան իմաստով կ'ըսուի “ճիժանաճ ու շաղանաճ”:

ՃԻՏ = պարանոց: Ձոյգ կ'ըսուի “ճիտ ու բիտ լինել”, կ'ըսուի, միշտ յարձակողական տրամադրութիւն ցոյց տալ:

ՃԻՒ (ճիւլ). ոտք, սրունք: “Ճիւերդ շատ մի (յ)ըզեր (մի երկնցներ)”, “Ճիւերը անկեց” = մեռաւ: “Ճիւ ու թեւ է կտրեր” = գործի վրայ է:

ՃՂԱՏԿԵԼ = ճիւղերու բաժնել:

ՃՂԵԼ = երկու ճիւղի բաժնել:

ՃՂՃԻԼ = երախային արթուն մնալով լալը:

ՃՂՏՈՐԿԻԼ = գեղերու, գինիի, եւ այլն, պղտորիլը (երբ կը թողուեն):

ՃՄԸՌԹԻԿԵԼ = մատերով, ձեռքով սեղմել, ճմլել:

ՃՄՊԻՔ = կանգնաչափ բարձր մասը խոհանոցին ուր “կրակք” շարուած են:

ՃՄՌԵԼ = վերինին իմաստն ունի, բայց ոչ այնքան սաստիկ եւ կրկին ու կրկին:

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԲՈՒՈՔՆԵՈՎԱՆ ԳԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Զննորդ = ճիշ, ձայն, հոգի, հաշ, ունե փորձիկ ձայն կամ ճշիւն: Այսպէս կ'ըսեն երախային համար թէ "ճնթիւնը չեղաւ": Պատուական բառ մը:

Ճնթ = ագի, պոչ: Այս արմատը կ'երենայ ճթնուկ բառին մէջ զոր յիշեցինք վերեւ: "Տուսն" եւ "ճուճ" բառերուն են: Թաձեն է:

Ճող = ձգտած, երկնցած:

Ճողիւ = երկնաւ, ձգտիւ, տարածուիւ անդամոց կամ ամբողջ մարմնոյն (ճողի կամ ճողի պէս երկնաւ), եւ կը գործածուի մեծեղաւ մտք, զի կենդանին հոգին տալու վայրկենին յանկարծ կ'երկարէ սրունքները ճողի պէս:

Ճոնճ = ծանձ, "ճոնճ ու մեխ", = անթիւ բազմութիւն:

Ճոռ = ունելիի տեսակ մը որուն շրթանց մէկը կեռ է:

Ճոռիկ = անկնիւի դարձը, ուղին դարձակէտը: "Ճուկ տալ", = ծամբէն խտորելով փախել, ծամբան փախելով շփոթեցնել հաւածիլը: "Ճուկ ու մուկ", ընթացքը, կարի եւ բանուածքի, կը նշանակէ զիկզակ ընթացք (zigzag): Զիկզակ (zigzag) բառին ճիշդ հայերէնը պիտի ըլլայ ճիշակ կամ ճիշակ:

Ճոռիկ = հաւուն աղբոր, ինչպէս եւ այլ անասնոց:

ՃՉԵԼ = ճշել, "ճշիւն", ճշիւն:

ՃՈՒՏԱՆ, ՃՈՒՏԵԼԱՆ = խրտիլ:

Ճոռիկ = շատ բարակ, սակաւաջուր աղբիւր, "Ճոռիկ աղբիւր մի կու վազէ":

Ճոռիկ = խաղողի ողկոյնները ճեղքած ճողի մը ծայրովը ուղղելով փրցնել:

Ճոռիկ = փորձիկ ողկոյն:

Ճոռիկ = խմել, "Ճոռիկ", յանդիմանութիւն է:

ՃՐԸԳՏԱՆ = իւր "ճառագ" տալ, փողփողիլ, "աստղերը կու ճրլգտան":

(Հարմարութիւն)

Մ. Ս. ԳԱՐՔԻՆԵԱՆ



Հայ մատենագրութեան մէջ յիշուցան սփռուած վրդպակ ընթերցուածներն ուղղագրել, անծանօթ բառերու նշանակութիւնները ստուգաբանել, ձեռագրական համեմատութիւններով զտել անհարազատը հարազատէն, յայտնուած բառագիտական կարծիքներու մասին խօսիլ ի նպատակ եւ ընդգէմ, ցուցնել անոնց յաջող կամ ձախող կողմերը, ահա այս եւ նման խնդիրները պիտի մատակարարեն նիւթ Բաւարական գիտութիւններու, որուն ներքեւ ընթացքս պիտի տամ շարք մը յօդուածներու, յուսով թէ նպատակը կ'ըլլամ այսու ապագայ հայ բառագրագիր հեղինակներու:

Փոխանակ մտացածին եւ քմահաճոյ սրբագրութիւններով ժամանակ վատնելու եւ վատնել տալու, ընտրած եմ ինծի գրեթէ այն ուղղութիւնը, զոր բռնած է Նորայր Բիզանդացի իւր "Հայկական Բաւարական" (Կ. Պոլիս, 1880), "Քրիստոս" (Ստոքհոլմ, 1887) եւ "Կրիստոս Իրաւագիր" (Տիֆլիզ, 1900) կարեւոր աշխատանքներով ընթացող մէջ, Այս ուղղութիւնը միայն լիովին գոհացում կրնայ տալ ընտանադատական արդի պահանջներին:

1. "Ի բաց արարէք զիս ի ճանապարհէ ժողովրդեան իմոյ: Ահիւ զաս" գայթակղութիւն, ասէ, Սիմաքոս՝ Սեփարիս ասէ, Ուիլի. Մեյ. Եւսեյ, էջ 436: — Նորայրագիր անծանօթ բառիս նկատմամբ Հրատարակիլը հետեւեալ ծանօթութիւնը կցած է. "Չկարացաք ստուգաբանել զնշանակութիւն բառիդ, ոչ գտանելով ի պատասխան թարգմանութեան Սիմաքոսի" եւ զայս բնառն մարգարէութեան Եսայեայ, "Նշանը կը կրկնուի նաեւ Մեկնութեան լատին թարգմանութեան մէջ Quid sibi velit hoc verbum (Setacōim) ignoramus, cum inter Symmachi fragmenta, quae adhuc exstant, hunc Isaiae locum non invenerimus (p. 423): Սիմաքոսի թարգմանութեան դիմելու չափ դժուարին չէր բառիս նշանակութեան ստուգաբանութիւնը: Ինչպէս ծանօթ է Ոսկեմբրան այս մեկնութեան մէջ ստեղծ համեմատութեան կ'առնու Ահիւղասայ, Սիմաքոսի, եւ Թէոփոսիոսի ընթերցուածոց բառական տարբերութիւնները. Հայ թարգմանիլը այս տարբերութիւններուն կը յատկացնէ հայերէն նոյնիմաստ բառեր, այսպէս օրինակի: